

KÖNYVEK KÖZÖTT

EGY HÁBORÚS ÉV TÖRTÉNETE

Ismét életre kelt a Magvető népszerű sorozata, a *Tények és tanúk*. Másodiknak jelent meg Zimándi Pius István *Egy év története naplójegyzetekben* (1944. március 19. — 1945. március 17.) címmel vezetett naplója Eschbach-Szabó Viktória szerkesztésében és előszavával. Az utószót Ungváry Krisztián írta. Hadd mondjam el: a napló írója, Zimándi Pius, premontrei szerzetes, aki talán a legtöbbször tette Péterfy Jenő emlékének megőrzéséért, bár első nekirugaszkodásra a kiváló esszéíróról benyújtott kandidátusi értekezést nem fogadták el (!), csak halálos ágyán értesült a kedvező fordulatról. Kiváló tanár volt: *Toldi tanítása az általános iskolában* című útmutatója mindenképpen nagy segítségére lehetne a tanároknak. Az egyetemen együtt járt kedves barátaival, a cisztercita Ágoston Juliánna (akit az előszó tévesen piaristaként tart számon), a piarista — ő valóban az volt — Magyar Istvánnal és Rónay Györggyel, aki a rend erőszakos felszámolása után otthonába fogadta, egészen addig, amíg külföldi rendi támogatással nem sikerült saját otthonába, a Pozsonyi útra költöznie. A Rózsadombon, szűk szobában teltek napjai, óriási íróasztalának egyetlen ékessége rádiókészülék, ezen hallgatta az Angol rádió és a Szabad Európa adásait, s amit hallott, gyorsírással jegyezte, alkalom adtán kommentárokkal fűszerezve. Gyorsírásos feljegyzését utóbb legépelte, évenként dossziéba rendezte. (Az 56-os forradalomról írtak évekkkel ezelőtt nyomtatásban is megjelentek.) Alaposságát alighanem egyetemi professzorától, Császár Elemértől leste el (barátai Horváth János tanítványai voltak). A Nyelvtudományi Intézetben ténykedett, regényeket cédulázott a készülő nagy szótárhoz. Reggel korán kelt, 7-kor indult, misét mondott a Pozsonyi úti pici kápolnában, innen ment az Intézetbe, s közben Péterfy Jenő megmaradt tárgyait vadászta, és készülő könyvét írta. Néha meglátogatták rendtársai, Vidákovich Aladár, volt gödöllői igazgató, a kiváló egyháztörténész: Hermann Egyed és legtöbbször Fényi Ottó, aki később újraszervezte a premontrei rendet. Meg-megfordultak nála egykori tanítványai, például Bor Ambrus író. Valamennyien tisztelték és szerették. Valóban szeretetre méltó, nagy tudású tanáregyéniség volt, ennek bizonyítéka egyebek mellett az is, hogy naplójában sokszor beszámol arról, hogyan keresték föl a gödöllői rendházban volt növendékei, akik rendszeresen leveleztek vele. Vasárnaponként fel-feltűnt a Megyeri úton, az Újpest (majd Dózsa) pályáján. A csapat leglelkesebb szurkolói közé tartozott: keresztlányát Titinek (Göröcs

János beceneve) nevezte, s a csapat veresége után napokig szavát sem lehetett venni. Gombcsapatát is Dózsának nevezte (a Nyelvtudományi Intézet jeles tudósai gombajnokságot rendeztek).

Mielőtt részletesen szólnék arról, miért nagyon értékes és korjellemző Zimándi naplója, néhány szó Ungváry Krisztián utószaváról, amely szerintem egyoldalú elemzése a naplóírónak és szándékának. Mondanivalóját arra hegyezi ki, hogy Zimándi, mint keresztény értelmiségi, rokonszenvesnek vélte Horthy Miklós alakját és politikáját, ezért egyetlen bíráló szót sem ejtett róla. Nem ítélném el Zimándit, hiszen nem csak az értelmiségiek körében rokonszenveztek sokan a kormányzóval. Horthy vagy Kun Béla. Aki átélte a Tanácsköztársaság „dicsőséges 133 napjának” kegyetlenkedéseit, vagy szüleitől hallott róluk, azok számára a felelet egyértelműnek bizonyult. Legtöbbször — nem csak az értelmiségiek — a naplóíróhoz hasonlóan értékelték a kormányzó szerepét: „Néha vitatkozunk azon, hibás volt-e Horthy az események illeten alakulásában. Hiszen Trianon-ellenes politikájában maga mögött tudhatta az ország nagy részét. Ez a politika pedig nem a szerb (bár azok felé törekedett híres mohácsi beszédében), román, cseh nép felé közeledett, hiszen ezek kapták Magyarország kétharmadát, de még az angol és amerikai felé sem, hiszen ezek adták oda amazoknak. Maradt? Maradt az olasz és a német. Azt, hogy ez az út nem volt eredményes, csak most látjuk. Akik előre látták, kevesen voltak. Na és végül a kérdés, hogy Horthy csakugyan szívesen csinálta-e a Gömbös-féle politikát — Gömbös kezdte az olasz-német tengelybarátságot —, vagy pedig a Bethlen-féle angolbarát politikához húzott. Horthy felelősségének tisztázásához ismernünk kellene a hátteret, a kulisszatitkokat, amit mi már láthattunk az »üvegbúra« alól. Mindenesetre már március 19-én kellett volna fegyveresen ellenállni a németnek. De hónapokon át mintegy félrevezetni a tömeget, és keveset adni egy kormányhoz és propagandához, melynek Magyarországához vajmi kevés köze volt, nem helyes. Sőt, talán maga a Trianon-ellenes politikánk sem volt reális? De viszont akkor még milliók éltek a magyarok közül határainkon túl.”

E kommentárból is nyilvánvaló, hogy Zimándi igenis látta Horthy politikájának mozgórugóit és gyengeségeit. Mint ahogy az is egyértelmű, hogy nem közönyös távolságtartással szemlélte a zsidóüldözést. Ennek felismeréséhez fölösleges volt megpróbálni, hogy a naplóban 208-szor szerepel a zsidó szó! Leírta, amit Budapestre utazva látott és tapasztalt. Amíg eljuthatott a fővárosba; nem tapasztalt embertelen kilengéseket, s ebben Horthynak is

szerepe volt. A nyilas hatalomátvétel után változott a helyzet, ekkor azonban már alig-alig utazott el Gödöllőről, teljesen bizonytalan volt a közlekedés, néha a mezőkre kényszerültek a bombázó gépek előtt. Kivált az orosz repülőket jelentettek veszélyt, kiszámíthatatlanul, ötletszerűen szabadultak meg bombaterhüktől. (Egy ilyen bombatámadás áldozata lett Zilahy Lajos családja. Hogy miért éppen az Áfonya utcában hullajtották le a bombát, rejtély.) Az utószó írója a kutatások eredményeinek ismeretében olyasmiket kér számon a napló olvasójaként, amikről annak írója nem tudhatott. Úgy gondolom, ez nem tudományos eljárás.

Említést érdemel, hogy a jegyzetelés sem következetes. Hosszú lexikon-cikkeket olvashatunk elég lényegtelen korszereplőkről (ez nem volna baj), ugyanakkor jó néhány püspökről, akik nem voltak jelentéktelen szereplői a kornak (például Czapi Gyula) néhány életrajzi adat olvasható, rendszerint születésük és haláluk dátuma. A naplót egy szerzetes írta, számára ezek a szereplők fontosak voltak. Egész hevenyészett a Serédi Jusztiniánról írt jegyzet. Ebben persze a katolikus történetírás is felelős: máig sem készült el teljességre törekvő pályarajza, de egyetlen pillanatig sem vitás, hogy nagy formátumú és tudású egyházi személyiség volt, rengeteget tett a plébániai hálózat fejlesztéséért, egyházjogászként is kitűnő volt, nem véletlenül vette szárnya alá Rómában Gasparri bíboros.

A róla írt jegyzet: „S. J. (1884–1945) katolikus pap, bencés szerzetes 1927-től Magyarország hercegprímása, esztergomi érsek. Következetes, konzervatív antijudaista. 1944-ben nem hajlandó közös zsidómentő akciót szervezni a református és evangélikus egyházi vezetőkkel.” Szó sem esik arról, hogy körlevéllet nem olvashatták föl, pedig szótá tette a nyilasok jogtalanságait és kegyetlenkedéseit. Viszont fontosnak vélte a jegyzetíró megjegyezni, hogy „antijudaista”. Mi köze ennek bíborosi tevékenységéhez, egyházszerző munkásságához? Azt sem nevezhetjük gyengeségének, hogy konzervatív elveket vallott. Igyekezett középuton járni, nem is eredménytelenül. Ugyanezt mondhatjuk el Zimándi Piusról is. Konzervatív szemléletű és értékkezőpontú szerzetesként tisztában volt a nyilasok rombolásának gyászos következményeivel. A könyvtárak „zsidótlánítását” (Proustot is érintette a rendelkezés, egyik felmenője zsidó származású volt) úgy oldotta meg, hogy az inkriminált könyveket saját könyvei közé sorolta, s az igazságnak megfelelően jelenthette, hogy a könyvtárban nincsenek ilyen fertőző művek.

Gyorsírási jegyzetei (majd a gépelt változat) nyomán olyan képét ismerhetjük meg a kornak, amelyet sehonnan máshonnan. Felmérhetetlen jelentőségűek a rádióban előadott propaganda-előadásokról készített lejegyzései, s kommentárjaiból

kiviláglik, mennyire pontosan értékelte a történeteket, milyen világosan látta az események menétét, s átlátott a hadijelentések diadalnak álcázott hamisításain. Abban az időben hozzá hasonlóan sokan követték térképen a rádió által kozmetikázott harctéri eseményeket. Tudták, mit jelent a „rugalmas elszakadás” és az „arcvonal megrövidítése” kifejezés, s a térképen — édesapám az Állami Térképészeti Intézet kisatlaszát böngészte — pontosan nyomom követhető volt, hogy a szovjet csapatok, kivált Románia kiugrása után, viharebesen közeledtek a főváros felé. Sorban estek el a vidéki városok, s ez volt a sorsa a keleti arcvonal közelségében fekvő településeknek is. Gyerekkorom ijesztő emléke, hogy a rádió megszakítva adását sorolni kezdte: „Légiveszély Rahó...” és így tovább. Aztán bögni kezdtek a szirénák, és addig lapultunk az óvóhelyen, míg nem lefűjték a légiriadót. Amint szétréztünk az erkélyről, a pályaudvarok és a gyárak irányából fekete füstfellegek emelkedtek az ég felé. A léghárítás egyre hatástalanabbnak bizonyult, Göring elvesztette a légi háborút.

Egyet kell értenem, már ahogy emlékszem, Zimándival: a német katonák nem keltettek félelmet bennünk, annál jobban rettegtünk a nyilas „tesztvérek” éjszakai razziaitól. Zseblámpával világítottak az alvók arcába, zsidókat és katonaszökevényeket hajkurásztak, de mindig éjjel. Beszámolók alapján számol be az érkező oroszok viselkedéséről, s benyomásai hasonlatosak Máraiéihoz: az első vonalbeliektől jelentősen különböztek a „megszállók”, az órák és a női nem kedvelői. A lányok és asszonyok öregnek álcázták magukat, így is sokan nem erőszak áldozatai lettek, ahogy az Radnótiné naplójában is olvasható. Én egészen más benyomásokat szereztem, mint például Juhász Ferenc, aki idillnek ábrázolta az orosz katonák megérkezését. A csodálatosan gazdag orosz kultúra kincseit jól ismerő Zimándi számára csalódást jelentett az érkezők szellemi színvonala. Apám hasonlóan érezhetett, amikor egy tisztnek lelkesen mutogatta Bonkáló Sándor fordításában a pirosba kötött Tolsztoj- és Dosztojevskij-sorozatot, a tiszt pedig óriásit vágva az ebédlőasztalra azt ordította: „nye kultur!” (Kérdés, mit értett a kultúra fogalmán.) A „kulturálatlanság” annyira felbosszantotta, hogy csapása nyomán kitért az asztal lába.

Zimándi szomjasan szívtá magába a friss híreket. Érdeklődve járt-kelt Budapesten, a bombázások után számot adott a károkról, kíváncsisága a vonatút nehézségeit is legyőzte. A hozzá érkezett levelekből is bőven idézett, ezek segítségével is aránylag megbízható képe lehetett az oroszok tényéréséről. Ha Pesten járt, beült egy moziba, megnézett egy filmet, megszámlolta, hányan ültek a nézőtérre. A rádióban meghallgatta némelyik nyilas vezér vagy szimpatizáns propaganda-előadását. Ezek

többsége további véráldozatra buzdított a győzelem érdekében, amelyben természetesen egyetlen pillanatig sem hitt. Mérlegelte a jövő esélyeit, s elég pesszimistán értékelte azokat (joggal!). Pedig még nem sejtette, mi vár rendjére és rá Rákosiék korszakában. (Gödöllőről Budafokra került igazgatónak, nagyon népszerű volt itt is, mígnem a premonstrieiket szétverték.)

Aránylag keveset írt a rendben történekről. Néhány szívéhez közel álló rendtársát — elsősorban Hajnal „Zsigát” — könnyű azonosítani, s a jelek szerint a gödöllői rendházban nem történtek fontos események, csak akkor, amikor katonakórházat telepítettek be, és az atyákat ide-oda száműzték. Sejthető, hogy nem éltek olyan szoros közösségben, mint például a ferencesek, ki-ki élte saját életét, s fő foglalkozása a tanítás volt, bár a diákok száma egyre fogyott: sokukat aggódó szülei vitték haza. Hogy milyen kitűnő tanár lehetett a napló írója, bizonyítja, hogy rengeteg, az eseményekhez illő költeményt idézett fejből, s beszélgetett növendékeivel, beleérző szeretettel irányította fejlődésüket, s aggodalmasan latolgatta, mi lesz a soruk a háborús Magyarországon, egy majdani idegen kultúrkörben, amelyet nem a keresztény életelvek igazgatnak.

Feldolgozta a másoktól kapott híreket, pletykákat, ezeket azonban kellő kritikával illette. Szívesen jegyezte föl a pesti humor megnyilvánulásait, ezek szinte ellenpontozzák az egyre komorabb eseményeket. Sokféle jelző illik a napló stílusának jellemzéséül: színes, érdekes, változatos, néhol egyenesen költői szárnyalású, mintha egy szemérmesen rejtőzködő lírikus búcsúszavait olvasnánk. Elballagott a Madách Színházba, hogy megnézze a sokat vitatott *Ártatlanok* című darabot Kiss Ferenc rendezésében. „A darab irodalmi értéke csekély — írta —, erősen zsidóellenes beállítottságú, hozzá még rikító színekkel. Érdekes megfigyelésem volt. A drága helyeken ülők alig tapsoltak, annál többet a hátul ülők.” Korábban a színdarab bemutatóját hirdető plakátokon három kaftános zsidó volt látható. Az egyik fejének helyébe a hercegprímásét, a másikéba Imrédi Béláét rajzolták. Lehet Zimándit konzervatívnak minősíteni, mert sokakkal egyetemben felháborodott, ám az az igazság, amiről a finnyásnak nevezett Márai is írt: a tömegember ritkán képes véleményét kulturáltan megfogalmazni, annál egyszerűbb befolyásolni és manipulálni. A „hátrább ülők” mindig tapsolnak, ha alantas ösztöneikre hatnak. Ezért is érzem úgy, hogy a napló írója naiv volt, mikor Horthyt azért bírálta, mert a német megszállás ellen nem mozgósított. Kiket mozgósíthatott volna? A még akkor is háborúpárti tisztikart? A vakon engedelmeskedő közlegényeket, akiknek elege volt a háborúból? A német csodafegyverben bizakodókat, akik a ve-

reség küszöbén is azt hitték, a háború menetét meg lehet fordítani? Nem csoda, hogy Zimándi állandó kétségek között latolgatta, mi lesz egyháza sorsa. „Papi körökben pesszimisták. Ha nem győzünk, az orosz teszi el őket láb alól, ha győzünk, akkor pedig — úgy vélik — a nemzetiszocialista uralom nem lesz kedvező az egyházra nézve, főleg a szerzetes-tanítóröndekre nézve. Esetleg elveszik tőlük az iskolákat, gondolják a borulátók. Azt mondják, hogy Hitleréknél a zsidók után a papok kerülnek sorra. (...) Nyilas lapokban pedig időnként kifejezetten egyházellenes sorok is látnak napvilágot.” Kísérteties előrejelzése a jövőnek. A szerzetes-tanítóröndektől jórészt valóban elvették az iskolákat, csak éppen nem a hitleri sorrendben, hanem Sztálin helytartói, Rákosi, Gerő és Révai utasításai szerint. Egyáltalán nem csodálnám, ha Zimándi következő naplóiban valóban olvashatnánk „antijudaista” megjegyzéseket...

Tanulságos olvasmány. Reméljük, lesz folytatása. (*Magvető*, Budapest, 2015)

RÓNAY LÁSZLÓ

RÓNAY LÁSZLÓ: FÉNYSGARAK HOMÁLYBAN; KATOLIKUS RENESZÁNSZ

Egy fényes cilinder, egy divatos színű világos felöltő, egy kék téli mellény, két nyári nadrág, egy tajték-szopóka, egy monokli, egy sétatálca és egy karneol pecsétnyomó: ez minden, amit Fejérházy Tibor, Reviczky Gyula mára elfeledett kisregényének hőse apai örökségül kapott. Rónay György 1978-ban többet, sokkal többet hagyott fiára: tizen-négy verseskötetet, kilenc regényt, négy novella-gyűjteményt és tizennégy értekező prózai kötetet — és egy szellemiséget. Rónay László az eltelt évtizedek óta példásan sáfárkodik evvel az örökséggel, gondja van a könyvek és kötetek méltó új-rakiadására, és saját könyveiben, tanulmányaiban, cikkeiben méltóképp folytatja azt a katolikus humanista szellemiséget, amely edesapja hagyatékának alapvető értéke. És amelyre, tegyem hozzá, napjaink szétszakadozott, megbomlott, romboló indulatokkal teli, ellenségeskedő, háborús hangulatú világában ugyanolyan szükség van, mint amilyen szükség volt (sajnos olykor csak lett volna) a 20. században. Ezt tanúsítja 2015-ben megjelent két írásgyűjteménye.

Kosztolányi és Márai életművének tudós kutatója, tucatnyi irodalomtörténeti portrémonográfia és még több kitűnő szaktanulmány írója ezúttal az 1990-es évek elején írott kisebb lélegzetű, kevés kivétellel rövidebb írásai között lapozgatva állította össze ezt a két könyvet. A *Fénysugarak homályban* rövid lélegzetű, szépen megírt kis „kegyességi” írásokat ölel együvé négy ciklusban. Szentekről, a